

Egriné T. Szonja

Radnóti Miklós egy éve Liberecben

Munkámat ajánlom elhunyt férjem, Virágh József és dr. Vladimír Ruda libereci levéltáros emlékének, akik kutatómunkámban segítettek.

Diplomamunkám megírására készültem 1970 nyarán. Mentoraimtól, a pozsonyi egyetem irodalomprofesszorától, dr. Jaroslava Pašiakovától és a budapesti egyetem profeszszorától, dr. Tolnai Gábortól azt a feladatot kaptam, hogy induljak el a cseh Liberecbe és eredjek Radnóti Miklós nyomába.¹ A költő ugyanis 1927–1928-ban Liberecbe, a hajdani német Reichenbergbe került nagybátyja és egyben gyámja, Grosz Dezső akaratából. Professzoraim tanácsát megfogadva még az év őszén elutaztam Liberecbe. Ekkor kezdődött el a közel húsz évig tartó kutatásom, és lettem kezdeményezője és ápolója a libereci Radnóti-kultusznak.²

Liberec rövid története

Liberec széles völgykatlanban terül el, egyik oldalról a Ještěd hegység, másik oldalról a Jizerské hory (hegy) határolja. A legrégebb cseh történetíró, Kosmas szerint ez a vidék a 12. századig nem tartozott Csehországhoz. Liberecet négy falu³ egyesítéséből hozták létre. Erre azért volt szükség, mert Csehországból a kereskedelmi utak ezen a területen vezettek keresztül. A város neve először 1350 körül fordult elő Reychenberg vagy Richenberg néven. A Liberck névvel a 17. század első felében találkozunk, amikor posztót kezdtek itt készíteni. A városban megalakultak az ipari céhek és kiépültek a kereskedelmi útvonalak Szászországgal, Sziléziával, Lengyelországgal és a fővárossal, Prágával is.⁴ Csehországban a 17–18. században posztóipara révén az első városok közé tartozott. Az iparosodás növekedésével párhuzamosan nőttek a művelődési igények, így ebben az időben indult fejlődésnek az oktatás is. Az 1787-es év a posztókészítők számára határkő volt, mivel a behozatal megszüntetésével nőtt a hazai termelés. A posztókészítők számára arany idők

1 Virághné T. Szonja: *Radnóti Miklós élete és művészete*. Diplomová práca, Bratislava, 1971. Virághné Tamaskovics Szonja: *Radnóti és Liberec*. Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest, 1978.

2 Radnóti Miklós életéről és költészetéről eddig 12 tanulmányom és újságcikkem jelent meg. Közülük megemlítem: *Radnóti Miklós egy éve Liberecben*. Irodalmi Szemle (Bratislava), 1972. 1. sz. 56–61.; *Maďarský básnik Miklós Glatter–Radnóti v Liberci*. I–II. rész, Vpřed, 1971. října 08. és 1971. října 15. Liberec, 03. 3. *Radnóti egy éve Liberecben*. Új Szó (Bratislava), 1978. 10. 08. 278. sz. 14. oldal; *Radnóti Miklós ismeretlen éve Liberecben*. Korunk (Kolozsvár), 1978. 10. sz. 869–871.; *Ki volt Timi? Nő* (Bratislava), 1978. 11. 17. 6–7.

3 Liberec, Doubí, Rochlice, Vesec.

4 Liberecbe 1579-ben érkezett Urban Hoffman, az első kitanult posztókészítő, aki az utána érkező mesterekkel együtt létrehozta az ún. posztókészítő céhet.

következtek. A libereci textiltermékek messze a határon túl (Olaszország, Törökország) is ismertek voltak, sőt az 1797-ben megrendezett prágai kiállításon is nagy sikert arattak. További mélyrehatóbb változásokat hoztak magukkal az Angliából érkező első kötő- és vágógépek, amelyeket 1790-ben állítottak munkába. Ebből az időből származik az első géppel felszerelt gyár is.⁵ A napóleoni háborúk visszavetették a város gazdasági fejlődését. Az újabb változást az 1826-os év jelentette, amikor Johann Liebig báró megalapította posztó- és gyapjúgyárát, amelyet később fokozatosan bővített és modernizált. A 19. század második felében Liberecben komoly fejlődésnek indult a textilipar, és folyamatosan növekedett a kivitel. A 20. század elején már az ország legsűrűbben lakott városává vált. Ebbe a városba érkezett Radnóti Miklós nagybátyja, Grosz Dezső kíséretében. Utazásáról a volt matematikatanárának, a vele baráti kapcsolatban álló Hilbert (Komlói) Károlyhoz írt levelében számol be. *„Nagyon jól utaztunk, bár kissé keserű szájjal (mármint én): az járt mindig az eszemben, hogy ezzel a hálókocsijeggyel adtam el az életemnek minden ábrándját, ambícióját, idealizmusát. No, nem baj. Még általános megrökönyödésre visszaveszem majd...”*⁶

Radnóti a libereci ismerőseinek emlékében

Az első utam Liberecben a helyi levéltárhoz, dr. Vladimír Rudához vezetett. Készségesen állt rendelkezésemre, és éveken keresztül támogatott kutatómunkámban. Segítségével jutottam el Radnóti Miklós hajdani iskolájába, sikerült megszereznem Radnóti rendőrségi bejelentőlapját, megtalálnom azt a házat, ahol lakott, sőt még hajdani szerelmének, Tininek a kiletét, tartózkodási helyét is sikerült feltárnom.

Libereci rendőrségi bejelentőlapján a költő Radnóti-Glatler Miklós, míg az iskolai osztálynaplóban Glatler Nikolaus néven szerepelt. Rendőrségi bejelentőlapjának tanúsága szerint 1927. október 3-án érkezett Liberecbe, és 1928. június 29-én hagyta el végleg a várost. A két dátum között Radnóti azonban a karácsonyi és a húsvéti ünnepekre hazautazott⁷, tehát nem élt folyamatosan Liberecben. Ez idő alatt Radnóti az akkori Leipziger Platzon (ma Tržní náměstí) lakott albérlésben a 2-es számú ház III. emeletének 5-ös számú lakásában.

A ház tulajdonosa Albert Hammerschlag kereskedő volt. Megérkezésem idején, 1970-ben még élt a földszinten az Antonín Uchytíl nevű cipész, aki Radnóti felismerte a magammal vitt fényképről, amely a libereci iskola futóit ábrázolta, s a mai Fügner utcában készült az YMCA Klub⁸ tornaterme előtt. A futók atlétatrikója és a kép jobb sarkában álló személy kezében levő „stafétabot” arra vall, hogy Radnóti részt vett a váltófutásban.

Antonín Uchytíl elmondása szerint Miklós is hozzá hordta javíttatni cipőit. Gyakran látta ezenkívül is, mivel a reggeli boltnyitáskor találkozott az éppen hazaérkező libereci diákkal. Miklós a házban külön bejáratú lakást bérelt. Itt gyakran látogatták osztálytársai és barátai. Antonín Uchytíl felesége meg is jegyezte, hogy: *„Mikor alszik és tanul ez a fiatalember?”*⁹ Szerintük Radnóti nagyon szerette az éjszakai életet, a csavargást, szeretett moziba járni, táncolni és mulatni. Elsősorban az Adler-Diele (Arany Oroszlán) mulatóba,

5 A gyár Johann Georg Berger és veje, Ferdinand Römhöld tulajdona volt.

6 Ferenc Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 96.

7 Radnóti Budapesten volt 1927. 12. 21. és 1928. 01. 03., valamint 1928. 03. 29. és 1928. 04. 16. között.

8 YMCA: Young Men's Christian Association. Londonban, 1844-ben alapított nemzetközi keresztény, de mindenki felé nyitott szervezet, amelynek célja a szellemi, lelki és testi egészségre nevelés.

9 Antonín Uchytíllel és feleségével 1970. szeptember végén találkoztam libereci lakásukon.

valamint a Florida Bárba járt. Mindezeket az itt, akkor emigrációban élő Egri István is megerősített visszaemlékezéseiben.¹⁰

Egri István szerint Radnóti kb. 160–170 cm magas, sovány, de izmos, komoly tekintetű, jól öltözött, pénzes fiatalember volt. Ha találkoztak, iskolai problémákról és tánccmulságokról beszélgettek. A politika Radnótit nem érdekelte. Egri István azt nem tudta, hogy Radnóti verseket ír. Számára Radnóti idealistának tűnt, aki „az emberiség sorsán inkább megváltók segítségével akart változtatni”.¹¹ Radnóti a munkások közé nem járt el, de titkon megvásárolta a magyar emigránsok által kiadott *Vörös Újság* című lapot. Félt politizálni, nehogy hazajövelekor a Horthy-rendőrség meghurcolja. Nem járt el a Magyarok Egyesületébe sem, amelyet a libereci magyar emigránsok alapítottak. Ismerte viszont a libereci kommunisták helyi napilapját, a *Vorwärts*-et. A lap szerkesztője abban az időben Pavel Reiman volt. A napilap rendszeresen közölte a szocialista anarchista írók műveit¹², sőt Gábor Andor írásait is, valamint tudósított Kun Béla bírósági tárgyalásáról. Meglátásom szerint főleg Kläber és Becher expresszionista versei lehettek rá nagy hatással. Hilbert Károlynak ugyanakkor azt írta, hogy: „*Keveset olvasok – írja Tanár úr. Igen, sőt semmit. Már mint verset. Most, hogy nagy nehezen kiszabadultam, nem akarok semmi hatás alá kerülni. És most újra nagy kinnal próbálok lefordítani, szótárral egy-egy modern német verset. Ez aztán buzgalom.*”¹³ Radnóti hazáírt leveleiben arról is beszámolt, hogy még hazájától távol sem szakadt el a magyar kultúrától. Rendszeresen olvasta a *Nyugatot*, a *Magyar Hírlapot* és a *Mindnyájunk Lapját*.¹⁴

Liberec pozitívan hatott Radnótira, itt ismerkedett meg a marxizmussal, innen hozta magával Marx Károly *Tőke* című művének német nyelvű kiadását. A kötetet a szegedi egyetemen a későbbi irodalomtörténésznek, Paku Imrének is megmutatta.¹⁵ Marx művéről 1937-ben így vallott a költő: „*Világképem kialakulására nagy hatással volt Marx műve.*”¹⁶ Paku Imre elmondása szerint egyébként Radnóti libereci tartózkodása alatt sokat olvasott Franz Kafkától és Christian Morgensterntől.

Radnóti és a libereci iskola

Az iskolát, ahova Radnóti szövőtanfolyamra járt, 1852-ben nyitották meg Szövőiskola néven a Posztókészítő Társaság régi mesterházában.¹⁷ Az intézmény fokozatosan vált Európaszerte ismertté. Számos ország diákjai látogatták: dán, román, indiai, magyar, orosz, holland

10 Egri István 10 évet töltött Liberecben mint politikai emigráns, és többször találkozott Radnóti Miklóssal.

11 Egri Istvánt 1970. december elején kerestem fel leányvári lakásán, és itt beszélt Radnóttal való kapcsolatáról.

12 Szerafimov, Gladkov, Babel, Hašek, J. R. Becher, E. E. Kisch, K. Kläber, Weisskopf.

13 Részlet Hilbert Károly leveléből. Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 47.

14 Radnóti Miklós levele Hilbert Károlyhoz. Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 98.

15 Paku Imrét 1972 decemberében kerestem fel budapesti lakásán. Ekkor beszélt szegedi diákoskodásáról és Radnóttal való ismeretségéről.

16 M. Pásztor József: *Folyóiratok hasábjain a pályakezdő Radnóti*. Magyar Hírlap, 1972. 10. 14. 3.

17 Az új mesterház felépítéséig az ideiglenes épületben tanítottak 1863 és 1871 között. Mivel a diákok száma egyre növekedett, 1885 és 1887 között újabb iskola felépítésére volt szükség. A kétemeletes épülethez takácsműhely és gépcsnak is tartozott. A nappali tanfolyamot kétévesre bővítették. Az iskola azonban fokozatosan kinőtte magát, és 1907 őszén hozzákezdtek egy új iskola felépítéséhez.

tanulója is volt. Ferenc Győző is megjegyzi, hogy Radnótinak „38 magyar, 5 reichsdeutsche, 2 cseh, 1 román, 1 dán és 1 orosz leány” hallgatótársa volt.¹⁸ Ide csak tehetőes szülők gyermekei járhattak, mivel a beíratási díjon kívül még iskolapénzt is kellett fizetniük.¹⁹

A tanítás általában szeptemberben kezdődött és júliusban ért véget. Az iskola végleges nevét (Állami Textilipari Szakiskola) 1911-ben kapta. Az iskolához műhelyek is tartoztak, ahol a diákok a gyakorlatban is megismerkedtek a szövőszékek szerkezetével, működésével. A tanév folyamán a tanulók a libereci²⁰ és a Liberec környéki textilgyárakba jártak tanulmányi kirándulásokra.²¹

Radnóti Miklós és iskolatársai már az 1926-ban módosított új tanterv szerint tanultak. Az intézmény új tagozatokkal bővült, így egy-egy kétéves fonó- és szövőiskolával, továbbá egy-egy fonó- és szövőtanfolyammal érettségizettek számára. Különböző szaktanfolyamokat is indítottak (szövéselmélet, mechanikus és gépi szövés). Ebben az időben az intézmény igazgatója Julius Glotz mérnök volt.

Az iskola pincéjében levő archívumból került elő ottjártamkor Radnóti-Glatler Miklós hajdani osztálynaplója, amely megdönti a Radnóti-kutatók állítását, mely szerint a költő textiltechnikai főiskolára járt. A főiskolát csak 1952-ben nyitották meg a szakiskola mellett. Radnóti-Glatler Miklós így az érettségizettek számára létesített egyéves szövőtanfolyamra járt.

Minden külföldi tanuló bizonyítványára rávezették a „vendégtanuló” (Gastschüler) megjelölést. Feltüntették továbbá a tanuló nevét, születési adatait, hozzátartozója nevét, állandó és átmeneti lakhelyét, vallását, nemzetiségét, valamint azt, hogy fizet-e iskolapénzt, hogy voltak-e már azelőtt is szakmai ismeretei, milyen tantárgyakat tanult korábban, és ezekből milyen érdemjegyet szerzett.

Radnóti nem szívesen látogatta ezt az iskolát, lírai alkata borzongott a gépek világától. Hilbert Károlyhoz írt levelében is erről az ellenséges érzetéről számol be: „Az iskola egy marhaság. Egy szót sem értek az előadásokból, németül folyik. Egyrészt ezért, másrészt pedig nagyon nehéz szakdolgozat tanítanak. Hiányzik a real VIII. osztálya. Gépszerkesztés, geometria, technológiai részei a textiliparnak a legnehezebbek Olyan ábrákat kell szerkesztenem,

---

1909 végére az épület elkészült. Az új épületet 1910. 03. 19-én ünnepélyes keretek között átadták. Ide járt Radnóti-Glatler Miklós is.

18 Virághné T. Sz.: *Radnóti és Liberec*. Bölcsészdoktori disszertáció. Uo. 35.

19 A szövőtanfolyamon az 1927–1928-as tanévben részt vett tanulók névsora: Balogh Ferenc – Pápa, Beamt Ludwig – Wien, Beneš Paul – Budapest, Berner Nikolaus – Budapest, Elstner Bruno – Grottau, Fleischner Stefan – Budapest, Freudensprung Oswald – Hohenelbe, Gärtner Erich – Gablonz, Glatler Nikolaus – Budapest, Groszmann Alexander – Budapest, Habenicht Viktor – Teregová, Hirsch Georg – Budapest, Illés Emerich – Budapest, Johnsen Allan – Kopenhagen, Káldor Andreas – Budapest, Kármán Franz – Budapest, Kočí Friedrich – Turn, Kövesdi Josef – Stuhlweissenburg, Ung., Kluge Josef – Hermannseifen, Kürtös Anton – Budapest, Kuffler Leo – Friedek i. M., Lederer Félix – Varnsdorf, Ledemann Ladislaus – Budapest, Loránt Georg Viktor – Budapest, Lukács Ludwig – Budapest, Maruster Toma – Siwitea, Melzer Rudolf – Engelsberg, Michálek Jaroslav – Eipel, Neubauer Nikolaus – Budapest, Neuhaus Erwin – Ketten, Pick Artur – Budapest, Redlich Zoltán – Budapest, Rengl Stefan – Budapest, Róna Tibor – Budapest, Rusznyák Ladislaus – Győr, Stern Aladár – Szarvas, Swoboda Ottó – Nieder Rochlitz, Torda Johann – Budapest, Ungar Ludwig – Budapest, Wiegeld Erich – Brüx, Weisz Franz – Budapest, Wolmann Senta – Obodovka (Podolien-Russland), Wunsch Wolfgang – Tetschen. Az 1927–28-as tanévben a következő magyar tanulók látogatták a takácsstanfolyamot: Cívín Hans – Budapest, Frisch Anton – Budapest, Kálmán Franz – Kisvárdá, Seltenwerth Franz – Budapest. 1970-ben már csak Rusznyák László és Berner Miklós élt Magyarországon.

20 Berner Miklós és Rusznyák László közlése szerint a C. Neumann und Söhne gyárba, valamint a Johann Liebig báró gyárba jártak üzemlátogatásra. Budapest, 1971. január.

21 A szaktanárok a nyári szünetben külföldi textilipari iskolákat látogattak, és az ott szerzett tapasztalatokat érvényesítették az oktatásban.

hogy na! Egy előnyöm van, hogy kereskedelmit végeztem. Kétszer egy héten szabad vagyok du. mert úgyn. »Handelskunde«-órák vannak. Egy hónapot késtem, de már nem tudom elhelyezni a szobában a sok fűzetet, amit kölcsönkértem, hogy leírtam, mert kell. Van gyakorlati óra is. Azt hiszem, ezért nagy a fejem. Egy gyárterem, 6–7 gép zakatol állandóan. Egész vicces, mikor két munkásruhában ott állok egy bömbölő gép előtt, olajtól és verejtéktől csurogva rángatom a fogantyúkat. Mivel nincs gyakorlatom, következetesen elrontok mindent, mikor észreveszem, hogy a szöveten hiba van, rohanok a Herr Meisterhez. [...] »Was« – ordítja el magát, rohan a géphez, leállítja, leszid, mint egy bokrot, szerencsés, hogy nem értem, mit mond, és visszafejteti velem az egész vacakot, ami pár napot tart... [...] De van egy szép tárgy is, Musterzeichen. Mintatervezés. Ezekon az órákon kiengedem a fantáziámat, s olyan szövetterveket produkálok, hogy a prof. sír a gyönyörűségtől.”²²

Radnóti Miklós lelkesedése azonban valóban csak a mintatervezésre terjed ki. Kerülte az iskolát, ami meglátszott a bizonyítványán is. A nyári szemeszter utolsó negyedében már csak néhány tantárgyból „próbálták” osztályozni. Végzettségéről semmi okmányt nem kapott, amit a bizonyítványa alján levő sorok igazolnak. Ez egyben megcáfolja Baróti Dezső sorait is, mivel ő tévesen azt írta, hogy „...végül azonban csak egy látogatási bizonyítvánnyal távozott”.²³

Radnóti az utolsó napokban megpróbált mindent megtenni a bizonyítvány megszerzése érdekében. Erről Hilbert Károlynak így számolt be: „Ja, igaz. Vizsgák. Sikerültek. Egy tanár nem engedett vizsgára, mert nem vagyok rendes hallgató. A többiek bizonyítványt kaptak, én nem. Én csak látogatási nyugtatóványt kaptam, illetve kapok, mert még nem kaptam. Vizsgáznom sem kell, mint kitűnt, csak ha akarok. Én nem akartam, de vizsgáztam, hátha leesik egy bizonyítvány.”²⁴

Radnóti volt osztálytársai közül több Budapesten és külföldön élőt kerestem meg levélben.²⁵ Összesen azonban ketten emlékeztek Radnótira: Berner Miklós és Rusznyák László. Az ő segítségükkel kerültek elő eddig ismeretlen osztályképek. Ezekon látható, hogy Radnóti szeretett sportolni: úszni, váltót futni. Télen a közeli hegyen, a Ještēden ród-lizott és hódolhatott kedvenc sportjának, a sízésnek. Előkerült Berner naplója is, amelyben számos feljegyzés található Radnótiról (pl. „du. Talsperre, nincs tanítás” – 1928. május 30., szerda; „du. Glatternél” – 1928. június 10., vasárnap; „este Glatternél fiúkkal” – 1928. június 11., hétfő; „du. Glatternél fiúkkal” – 1928. június 12., kedd).

Berner és Rusznyák szerint Radnóti élénk szellemű, jó ízlésű, okos, szerény, jószívű, minden iránt érdeklődő fiatalember volt. A szellemi tevékenységet, a költészetet mindenél többre becsülte. Az anyagiak kevésbé érdekelték, kerülte a feltűnőséget. Egri Istvánhoz hasonlóan barátai sem tudták, hogy verseket ír, azonban természetesen észrevették, hogy nem technikai, hanem inkább irodalmi érdeklődésű. Tudták róla, hogy a textilszakma nem érdekli. (Berner készítette el helyette műszaki rajzait.)

A Radnótira visszaemlékezők egybehangzó állítását árnyalja, hogy a párizsi College de France tanárának, dr. Louis Huguet állítása szerint a költőnek írásai jelentek meg az

22 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 97–98.

23 Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 41.

24 Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Uo. 47.

25 Levélben kerestem meg az akkor Berlinben élő Ing. Arch. O. Skolsudet (Komárno, 1970. 11. 04.), a Bécsben élő Leopold Grünwaldot (Komárno, 1970. 11. 05.), a Bécsben élő Beamt (Komárno, 1972. őszén). Ők nem emlékeztek Radnóti-Glatler Miklósrá. A Radnóti liberenci időszaka iránt érdeklődő dr. Louis Huguet-vel, a párizsi College de France tanárával is leveleztem. Ő Moszkvában próbálta felkutatni Radnóti orosz osztálytársnőjét, de nem járt sikerrel.

Schmetterling, ich war über die Überschrift sehr erstaunt. Miklos hatte mir gleich in Budapest gesagt das eine Übersetzung ins deutsche etwas anders ausfällt. Ein Foto, habe ich wohl noch in W. Reichenberg bekommen. Aber alles ist weg. 1936 lebte ich noch in Gablons, bis zu meiner Vertreibung 1945 habe ich 40. Kilo Gepäck gehabt, das war alles. 1939 habe ich geheiratet somit war alles andere für mich ausgeschlossen.

Briefwechsel mit Miklos dürfte so ein knappes Jahr gewesen sein, bis 1937 Ausser Gen.-Kollegen, denn ich mich nicht erinnern des Miklos Freunde hatte. Wenn Miklos für den Vorsätze geschrieben hat, dann muss das später gewesen sein. Ich weise da nichts davon. In der Adler-diele wurde nur getan, da verkehrten arme und reiche Leute. Miklos sprach gut deutsch. Über Literatur oder Dichter haben wir uns nicht unterhalten. Die liberale Atmosphäre störte Miklos nicht, auf nicht darüber gesprochen. Auf eine Sache kann ich mich noch erinnern, sein Onkel hatte einen Brief geschrieben er wird Miklos enterben wenn er weiter so faul in der Schule ist und soviel Geld verprascht, wenn er nur Geld verprascht und nicht lernt, da war sein Onkel sehr böse. Miklos hatte für den Beruf kein Interesse. Lebte denn seine Frau nicht mehr? Sie könnten Sie doch viel mehr schreiben. Sie ist denn Miklos gestorben? Ich kann Ihnen leider nicht schreiben. Ich wünsche Ihnen guten Erfolg für Ihre Arbeit. Vielleicht lassen Sie mich wissen wie alles ausgegangen ist.

Beste Grüsse an Sie und ein frohen Weihnachten!

Quelle: Ein Foto Bilder. *Konstantin Müller*
 Bewilligung seit vom 19. Okt. 1937 in Budapest.

G l a t t e r   N i k o l a u s

Abkennung Jakob u. Helene geb. Gross   Stand: ledig
 Budapest V.

N. N.	Geb.-Nr.	Name	Abkennung Stand Geburtsort	Geburts-		Geburtsort und Recht	Schulpflichtige Geburtsort Geburtsort	Wohnort	Tag der Geburts-
				Zug	Jahr				
	3/10. 27.88	Nikolaus Glatte	Student	5/5.	09	Budapest V.	-	Albert Hamerschlag	21.12.
							R. P. Budapest		20.9.27, Zl. 835035
									29.3.
									29.8.
									29.6.
									29.8.

iskolai lapban. A *Mindnyájunk Lapja* néven megjelenő diáklap 1927-es számában, Glatter név alatt két elbeszélése látott napvilágot.²⁶

Radnóti libereci szerelme, Tini

Radnóti Miklósnak az iskola nem tetszett, de Liberec bohém élete annál jobban. Erről Hilbert Károlynak így számolt be levelében: „*A város nagyon kedves, igazi Studentenstadt. Csak kissé nagyon erkölcstelen levegőjű. Több bár, lokál, kávéház van itt, mint Pesten. És mind a diákok zsebére építve. Joggal. A fiúk itt, távol a szülői hajlék és az apai pofonok melegétől, hihetetlen dorbézolásokat visznek véghez. Az én pénzem két nap alatt szétfolyott, szerencse, hogy a koszt-kvartélyt Dezső bácsi kifizette...*”²⁷

Dr. Vladimír Ruda segítségével igyekeztem utána járni a Radnóti által lefestett korabeli diákvárosi életnek. Mindenekelőtt Radnóti szerelmének, Tini nyomainak felkutatására indultam a Liberechez csatolt Nová Ruda városrészbe. Megtaláltam a még mindig itt élő Augusta Hanušovát, aki az 1920-as években Tiniék szomszédja volt. A szomszédasszony szerint Tini olyan gyönyörű volt, mint „a madonna”, de az úgynevezett libereci „idénylányok” közé tartozott. Ez azt jelentette, hogy minden évben új pénzes férfinak volt a barátnője. Augusta Hanušová és Tini bizonyára jóban lehettek, mert még ottjártamkor is leveleztek egymással.

De ki volt Tini, akihez Radnóti egy egész szerelmesvers-ciklust írt? Ki volt az a cseh-német lány, akinek a magyar irodalom 30 libereci verset „köszönhet”? Köztük olyan költeményeket, mint a *Tájkép*, a *C. Neumann und Söhne*, a *Nocturno* és a *Nyár van* címűek. Akinek az emlékéhez az *Emlék* című vers és a *Pillangó* című novella fűződik? Ki volt Tini, akibe Radnóti 18 évesen nem csak beleszeretett, de akinek az emléke élénken élt benne még legalább 1937 végéig? Ki volt és ki lett Tini, aki valószínűleg a feleség, Gyarmati Fanni és a későbbi másik szerető, Beck Judit mellett a legfontosabb nőalak volt a költő életében?

Az irodalomtörténetben csak Tiniként emlegetett, 1927-ben mindössze 17 éves Tini teljes nevét, adatait és élettörténetét sikerült kiderítenem. Augusta Hanušovától megkaptam Tini, azaz Klementine (Clementine) Tschiedel pontos címét. Felvettem az akkor már a Német Szövetségi Köztársaságban élő²⁸ Tinivel a kapcsolatot, és német nyelvű levelezésünk során összesen négy, írógéppel vagy kézzel írt levelet küldött nekem.²⁹ Leveleiből és Augusta Hanušovától, valamint a közelmúltban a német városi archívumokból kapott információk alapján megrajzolható Klementine Tschiedel rövid élettörténete.

Klementine Tschiedel 1910. december 28-án született a cseh Bulovcén, német nevén Bullendorfbán. Apja Franz Tschiedel sörgyári kocsis és anyja Marie Antonie Siegmundová volt, aki Liebig báró posztógyárában dolgozott munkásnőként. A család az első világháború kitörése előtt költözött a Liberec szomszédságában lévő faluba, Nová Rudára. Tini és húga, Elfrida azonban továbbra is Bulovcén maradt, ahol nagymamájuk nevelte őket. Tini iskolába is idejárt. Tini később édesanyjához költözött Nová Rudára, ahonnan gyak-

26 *Mindnyájunk Lapja*, 1927. 33. sz. 5–6.

27 Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Uo. 43.

28 Clementine Müller, geb. Tschiedel, 806 Dachau-Waldkraiburg, Karlsbaderring 85, BRD.

29 Clementine Müller első levele Virághné T. Szonjának. Waldkreiburg, 1970. 11. 05.

Clementine Müller második levele Virághné T. Szonjának. Waldkreiburg, 1970. 12. 02.

Clementine Müller harmadik levele Virághné T. Szonjának. Waldkreiburg, 1971. 01. 17.

Clementine Müller negyedik levele Virághné T. Szonjának. Waldkreiburg, 1972. 06. 15.

ran bejárt Liberecbe. Itt ismerkedett meg 1927-ben Radnótival. Tini ebben az időszakban gépiró volt, majd egy zsidó fogorvos asszisztense lett. Tini 1931-ben Liberecbe, 1933-ban pedig a közeli Jablonec nad Nisouba, más néven Gablonzba költözött. Itt is ment férjhez 1939-ben Fritz Erich Müllerhez, a német rendőrség őrmesteréhez. A világháború befejezését követően, 1945-ben a Müller családnak el kellett hagynia hazáját. A kitelepítés során az ausztriai Linzbe, vagy az attól délre fekvő Traun faluba kerültek a többi gablonzi kitelepítettel együtt. (Hivatalosan Linzben nem kerültek regisztrálásra.)³⁰ Innen 1946. június 16-án került a Müller család, Tini húga és édesanyja a németországi Dachaubába. A család közel 20 évi itt-tartózkodás után a Dauchautól kb. 80 km-re keletre lévő kisvárosba, Waldkreiburgba került (1967). Megkeresésem idején tehát már waldkreiburgi címén leveleztem Clementine Müllerrel.³¹ A helyi városi archívum megküldött adatai alapján³² pedig ma már azt is tudjuk, hogy előbb Tini édesanyját, majd férjét vesztette el. Clementine Müller pedig 2002. december 10-én került a Waldkreiburg közelében lévő kraiburgi öregek otthonába, ahol 2003. június 8-án halt meg.

Tini nekem írt négy levele közül az első kettő volt a legfontosabb, mivel ez tartalmazta a legtöbb információt. Ebben azt írta, hogy: *„Jól ismertem Glatter Miklóst (Dr. Radnótit). 1927/28-ban barátok voltunk. Sajnos csak nagyon keveset mondhatok róla. Megpróbálok negyvenkét év távlatából visszaemlékezni. Én akkor tizennyolc éves voltam. Azzal szeretném kezdeni, amit nekem Miklós mesélt. Szülei már nem éltek. Nagybátyja nevelte, ő örökölte volna annak vattagyárát, ezért küldte Miklóst textiliskolába. Mindig szomorú volt, és helyzetét szidta. Miklós nem akart gyáros lenni. Mindig jól öltözködött, és annak ellenére, hogy tanult, nem szenvedett pénzhányiban. Ez fel is tűnt nekem. Tehát nem volt egy szegény fiatalember.*

*Ősszel, az iskolaév megkezdése után ismerkedtünk meg. Barátnőmmel öt és hat óra között sétálni mentünk. Abban az időben ez volt a szokás Liberecben. Szél kerekedett és levitte fejemről kalapomat. Miklósnak sikerült elkapnia. Ezután bemutatkozott, és megkérdezte, hogy elkísérhetne-e egy darabon. Útközben megtudtam, hogy ő itt idegen, és erős a honvágya. Így lettünk azután barátok egész évben. Miklós elmondta, hogy egy kis szomorú barátnőt hagyott otthon, aki tánciskolába járt. Sokat jártunk moziba és sétálni. Az iskolaév hamar véget ért, és Miklós visszautazott Budapestre.”³³ Tini ebben a levelében azt is leírta, hogy irodalomról és költészetéről nem beszélgettek. Klementine Tschiedel második levelében további részleteket írt Radnótiról: *„Még egy dologra pontosan emlékszem. Miklós nagybácsija írt neki egy levelet, ami szerint ki fogja tagadni, ha továbbra is ilyen lusta marad az iskolában és ennyi pénzt fog költeni. Ha csak a pénzt költötte és nem tanult, arra nagyon mérges volt nagybácsikája. De Miklóst nem érdekelte a szakma.”³⁴ Radnóti és Tini egy ideig még levelezett, de a levelek mind ritkábban jöttek és mentek, míg 1929-ben levelezésük abbamaradt.**

Tini nem tudta szerelmét feledni. A hozzám írt második levelében azt írta, hogy *„1936-ban lehetőségem nyílt, hogy autón Budapestre utazzak, és nem felejtettem el Miklóst. Kerestem a Glatter nevet, és Radnótiként, aki a filozófia doktora, találtam meg. Megházasodott, a kis táncoslány lett a felesége. Ha jól értettem, akkor Miklós miatt hagyta ott a táncot és tanárnőként dolgozott, hogy gyorsan pénzt kereshessen, hogy Miklós megszerezhesse a doktoriját. Olyan érzésem volt, hogy bácsikájával akkor már nem volt jóban. Miklós egy szlovák újságnak írt, ebben rövid novellák is megjelentek, fotóm is volt tőle az aláírásával, de sajnos a kitelepítés-*

30 Archiv der Stadt Linz levele Csapody Tamásnak. Linz, 2010. 11. 05. Nytsz.: 106/Mi/Wu/776.

31 84478 Waldkreiburg, Peter-Parlet strasse 31. BRD.

32 Stadtarchiv Waldkeriburg levele Csapody Tamásnak. Waldkreiburg, 2010. 10. 19.

33 Klementine Tschiedel első levele Virághné T. Szonjának. Waldkreiburg, fordította Virágh József.

34 Klementine Tschiedel második levele Virághné T. Szonjának. Uo.

kor elvesztek.”³⁵ A következő levelében korrigálta a találkozásuk évszámát: „Megtaláltam a régi, cseh útleveletem. Utánanézttem, és nem 1936-ban voltam Budapesten, hanem 1937 őszén. Akkor találkoztam utoljára Miklóssal. Akkor beszéltem először és utoljára feleségével. Akkor Miklóst a szívem mélyére temettem, mivel házas volt. Miklós halálának híre mélyen megrendített.”³⁶ Tini azután hazatéréseéről is írt nekem: „Amikor Budapestről hazatértem, kaptam egy levelet ezzel a képpel (orosz inges kép) és egy rövid írott emlékezéssel, a Pillangóval. Egészen elcsodálkoztam, amikor a címét megláttam. Miklós egyből mondta nekem Budapesten, hogy a német fordítás egy kicsit másképpen hangzik.”³⁷

Az „írott emlékezés” valóban a *Schmetterling* (Pillangó) címet viselte. A novella meg is jelent német nyelven a budapesti *Pester Lloyd* 1938. április 9-i számában.³⁸ Úgy tudjuk, hogy Csehszlovákiában az osztravai *Magyar Nap* című lap is közölte, de magyarul. Kutatásaim során végignézttem az osztravai könyvtárban a *Magyar Nap* című lap számait. A közel sem teljes gyűjteményben azonban nem sikerült megtalálnom Radnóti írását.

A novellában Tiniről ír, megismerkedésük első napjairól. Leírja, hogy míg Tinit a házuk előtt várja, addig egy fiatalember figyelmezteti őt, hogy vigyázzon Tinivel, mert beteg. A Tinivel való találkozása után azonban boldogan elvegyülnek az esti libereci életben, moziba mennek, majd a napot Radnóti albérletében fejezik be. Radnóti a novellában érdekesen jellemzi a ház gazdasszonyát és gazdáját. Az asszony sovány és sértődött arckifejezésű, férje pedig kövér és barátságos. Ő jegyzi meg Radnótinak, hogy hozhat fel társaságot, lányt, csak intelligensen viselkedjenek, mert ők az elithez tartoznak.

Levelezésünk során két képet küldtem Tininek, egyet saját magáról, a másikat Radnótiról. Utóbbit a költő 1937-es budapesti találkozásukkor adta Tininek ajándékba, de a háború alatt elveszett. A kép 1930-ban, Radnóti első verseskötetének megjelenésekor készült: Radnóti tipikus orosz ingben mutatja. Tini nagyon megörült a képeknek. Szerinte még volt Miklóstól egy másik képe is, amit még Liberecben adott neki, de az is elveszett.

A libereci szerelem után 10 évvel írt *Pillangó* című novella jól mutatja, hogy Radnótiiban is élénken élt Tini és szerelmük emléke. Ennek azonban nemcsak a budapesti Tini-látogatás idején, de 1928 és 1937 között is számos jelét adta. Radnóti barátnőjének, későbbi feleségének, Gyarmati Fannihoz 1932. február 12-én írt levelében megvallotta, hogy egy hosszú levelet küldött Tininek, amelyet egyik barátja fordított németre. Gyarmatinak így interpretálta levelét: „Kedvesen írtam, megírtam, hogy nagyon szeretem és nem felejttem el, írtam, hogy mi történt velem, mióta eljöttem onnan, és hogy örülök, ha ír, írjon, ha ráér. Csacsi azért ez a lány. Hisz tudhatja, hogy az ember nem felejtí el az első szeretőjét.”³⁹ Radnóti a néhány héttel később Gyarmatihoz írt újabb levélben ismét felidézi Tini szerelmes alakját. Mintegy másfél évvel később, az 1933. október 14-én keltezett, Gyarmatihoz írt levelében ismét őszintén vall Tiniről: „Nagyon kell, hogy szeressük Tinit mind a ketten. Mert talán ő tette azt, hogy ma az enyém vagy. Hogyha ő akkor nem imád és nem csókolja meg hajnalokon a kezem sírva, akkor sohasem lett volna kintartásom, bátorságom elviselni azt a sok szenvedést amit egy kis matróruhás diáklány, Te Drága, okozott nekem, aki szép színes leveleket várt tőlem és legtöbb amit ígért, hogy testvérül fogad, akkor, amikor én szerelmesen és bolondul szerettem. Tini adott erőt Drága, az a tudat, hogy imád és hogy ő a legszebb az összes diákbáránők között.” [...] „Az első asszonyom volt, jó, szerelmes szeretóm, fontos ez Drága.” [...]

35 Uo.

36 Klementine Tschiedel harmadik levele Virághné T. Szonjának. Uo.

37 Clementine Müller második levele Virághné T. Szonjának. Uo.

38 *Schmetterling*. Réz Pál (szerk.): *Radnóti Miklós művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1978. 927–930.

39 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 118.

„És nagyon szeretett kicsi Mindenem és ezért is szeretnünk kell őt. Emlékszel Édes, egyszer beszéltem Neked a szerelmes ember kegyetlenségéről? Igen. Az utolsó éjjel akkor Tini zokogott és azt hittem, megőrül. És én boldogan az útra gondoltam és arra, hogy két nap múlva látlak és tudtam, hogy szeretni fogsz.” [...] „Édes, a szerelmes ember kegyetlen. De azt csak most a fényképénél tudtam meg, hogy emlék sem már talán. Hogy ennyire csak Te vagy. Aztán jöttek a fiúk és mesélték, hogy elzüllött és kézről kézre adott barátnő. És hogy mindenkinek rólam sír, ma is, hogy csak engem szeretett. Jött volna más, ha én nem. Igaz, én vettem el attól a mafla cseh fiútól, aki katona volt akkor valahol a régi magyar vidéken. És amikor hazaszabadult és a kis vendéglőben elkezdtek repülni Tini miatt a székek, akkor szembetalálta magát és csapatát velem és a magyar fiúkkal és a boxerekkel. Akkor visszavonult és lemondott. Régi dolgok Édes. Hisz lehet, hogy ő elvette volna talán.”⁴⁰ Ugyanebből a levélből értesülünk arról is, hogy Tini könnyekkel szétmázolt levélben azzal zsarolta Miklóst, hogy gyerekük lesz. Később Tini egy másik levélben megírta, hogy mégsem terhes. Miklós levelezésüket egy Velencéből küldött képeslappal zárta le.⁴¹

Levelezésük intenzitását jól mutatja, hogy Tininek 23 darab Radnótihoz írt levele maradt fenn.⁴²

Ferencz Győző közlése nyomán tudjuk, hogy Tini 1936 tavaszán levélben kereste meg Radnótit. A költő ekkor már házasember volt, de erről Tini nem tudott, minthogy arról sem, hogy nevét megváltoztatta. Tini a levelét Glatter névre és a Lipót körüti címre írta, egyben megadta új lakcímét is. Több mint valószínű, hogy választ nem kapott rá, mert egy évvel később Tini küldöncel nyomoztatta ki Radnóti lakcímét.⁴³ A költőt azonban továbbra is foglalkoztatja a Tini-szerelem, hiszen egy 1937. áprilisi naplóbejegyzésében ez áll: „*Ül a mozi előcsarnokában. Tinivel a régi mozik. Mikor először mentek, Rudi lebeszéli: Tinitől betegséget kapni.*”⁴⁴

Radnóti személyesen utójára 1937 októberében találkozott Tinivel. A lány még hajdon, Radnóti viszont 1935 óta már nő volt. Tini megérkezése után küldöncökkel kerestette Miklóst. Tini Radnótit felkereste lakásán, és estére a Kis-Royalba meghívta feleségével együtt. Gyarmati Fanni naplójában így ír erről az estről: „*Tini egy sugárzóan szép és fiatal, hamvas, édes pofa. Nagyon gusztusos, egészséges, nyílt, és jóság van az arcában, szeretnivaló természetesség. [...] Nagyon kétségbe volt esve azon, hogy Mik megnősült. Állítólag sírt a taxiban, mikor tőlünk elment. [...] Aztán érzelmes szomorúan, ritkásan beszélgetett Tini Miklóssal és olyan szerencsétlennek láttam szegénykét, olyan nagyon sajnáltam. [...] Nagyon az az érzésem, hogy jobban megérdemelné Miklóst, mint én. [...] Az az angyalian, természetesen asszonyi és férjnek teremtett, amilyen én egyáltalán nem vagyok.*”⁴⁵ Radnóti október 19-én búcsúzott el Tinitől egy kávéházban. Gyarmati Fanni naplója a történeteket így örökítette meg: „*Meséli Mik, hogy nagyon felzaklató volt ez a találkozás és jobb lett volna, ha nem történik meg. [...] Sajnálom, hogy nem volt módja, hogy megcsókolhassa, pedig kívánták mindketten.*”⁴⁶

40 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 118–120.

41 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 119–120.

42 A leveleket Gyarmati Fanni őrizte meg. Babus Antal: *Radnóti Miklós kéziratok hagyatéka*. MTA Könyvtár Kézirattára.

43 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 120.

44 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 120.

45 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 121.

46 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 122.

A találkozás valóban felzaklatta Radnótit. Ekkor írta a már idézett *Pillangó* című novellát, majd a látogatás után két hónappal, 1937. december 18-án az *Emlék* című versét. Ebben név nélkül ugyan, de Tinire emlékezik.

Radnóti-emléktábla Liberecben

Liberec városa nagyon büszke arra, hogy egy híres magyar költő itt diákoskodott. A cseh nemzet gazdag kultúrájú és szívesen veszi át más nemzettől azt, ami szép és felemelő. Ezért volt olyan könnyű éppen a libereci lapokban elhelyeznem Radnótiival kapcsolatos cikkeimet. Liberec azonban nemcsak olvasni akart a költőről, hanem emlékezni is rá.

Dr. Vladimír Ruda és a Virágh házaspár kezdeményezésére 1972-ben a libereci járási és városi kulturális szervek, valamint a textilipari középiskola igazgatósága fontos döntést hozott. Elhatározták, hogy a középiskola megalapításának 120. évfordulóján⁴⁷ rendezendő jubileumi ünnepségeinek egyik fénypontjaként márványtáblát helyeznek el Radnóti Miklós emlékének megörökítésére. Az emléktábla két nyelven hirdeti, hogy „1927/28-ban ebben az iskolában tanult Glatter-Radnóti Miklós magyar költő, akit a fasiszták 1944-ben meggyilkoltak.”

Liberecben az ünnepség előtt már hónapokkal készültek erre az impozáns eseményre. Napilapok és hetilapok hívták fel az olvasóközönség figyelmét az emléktábla avatására. A textilipari középiskola tanulói valamennyien megismerkedtek Radnóti életművével, tragikus sorsának körülményeivel. Erről Jarmila Musilová, az iskola cseh szakos tanárnője gondoskodott. Az ő kezdeményezésére az iskola épületében külön vitrinben állították ki Radnóti helyi vonatkozású dokumentumait. Az iskola tanulói valóban sokat tanultak Radnótiról. Ismerték verseit, amelyeket Kamil Bednář, a neves cseh költő és műfordító ültetett át cseh nyelvre. Tudták, hogy Budapesten és Győrben van egy Radnóti Miklós nevét viselő gimnázium. Utóbbival baráti kapcsolatba is kerültek.

Az ünnepség 1972. október 13-án, 19 órakor kezdődött a libereci Naiv Színházban. A jubileumi ünnepségek és az emléktábla-átadás alkalmából megjelentek a járási és a helyi kulturális élet jeles személyiségein kívül a prágai magyar nagykövetség, a Szlovák Művelődési Minisztérium, a CSEMADOK KB-nak és a prágai Magyar Kultúrának a képviselője is. A színházban e sorok írója félórás előadást tartott Radnóti libereci tartózkodásáról, életéről és költészetéről. Ezután a költő verseiből összeállított egyórás műsor következett. A libereciek figyelmességét tükrözte az is, hogy az est befejezése után az utcai újságárusoktól meg lehetett vásárolni a *Vpřed* nevű újságot, amely cseh fordításban közölte Radnóti *Pillangó* (Motýlek) című novelláját. Másnap 11 órakor történt az emléktábla leleplezése. Elhangzott a magyar és csehszlovák Himnusz és a két állam zászlói lengtek a város utcáin. Az ünnepség 14 órakor fejeződött be a Népkerthben, ahol ismét megemlékeztek Radnóti Miklósról. Az eseményről tudósító lapokban a cseh irodalomkritikusok Radnóti Miklós költészetét Jiří Wolker⁴⁸ és Garcia Lorca költészete mellé helyezték. Az iskola évkönyvében és a helyi Vltava rádióon kívül 23 belföldi és külföldi újság örökítette meg ezeket a feledhetetlen pillanokat.

47 1972-ben volt 120 éve, hogy megalapították Közép-Európa egyik legelső szövőiskoláját. Ugyanekkor volt 25 éves a libereci textilipari középiskola.

48 Jiří Wolker (1900–1924) cseh költő, író és újságíró.